
Taja Čepič

Založniška dejavnost Cankarjeve družbe (1929–1941)

Dvanajstletno založniško in izdajateljsko, s tem pa kulturno in politično delo Cankarjeve družbe, je žal v slovenskem zgodovinopisju premalo obdelano in zato premalo poznano in tudi upoštevano. Ustanovitev Cankarjeve družbe, njen obstoj in delovanje je bilo ozko povezano s socialistično delavsko kulturno – prosvetno zvezo »Svoboda«, po razpustitvi le te leta 1935 pa z njeno naslednico »Vzajemnost«. Bila je plod zavzemanja in delovanja slovenskih socialistov na področju levičarsko usmerjenega kulturnega, športnega in nasploh marksističnega idejnega prosvetljevanja slovenskega delavskega razreda v obdobju med obema vojnama.

Namen ustanovitve Cankarjeve družbe je bila želja dati »slovenskemu delavcu pravo, dobro knjigo«. ¹ S svojimi knjigami, ki jih je nameravala izdajati oziroma jih je izdajala, naj bi postala nekakšna protiutež liberalni Vodnikovi družbi, ki je imela v letu 1931 20000 naročnikov in katoliški Mohorjevi družbi, ki je v istem letu imela 50000 naročnikov. Pobuda in sklep o ustanovitvi Cankarjeve družbe je bila sprejeta na XI. občnem zboru Delavske kulturne in telovadne zveze »Svoboda« za Jugoslavijo 22. januarja 1928. Ta občni zbor ima tudi sicer poseben pomen v zgodovini delovanja »Svobode«. Z njim se je namreč začela konsolidacija razmer v zvezi in njeno pospešeno delo na področju kulturno – izobraževalnega dela.

Ime je dobila Cankarjeva družba v znak spoštovanja do Ivana Cankarja ob desetletnici njegove smrti. Kot je pokazala statistika knjižnice delavske zbornice v Ljubljani, je bil prav Ivan Cankar v letu 1928 najbolj brani slovenski pisatelj. Po drugi strani pa je »misel ustanovitve »Vzajemnosti«, predhodnice mnogih delavsko izobraževalnih organizacij na Slovenskem, tako tudi sedanje »Svobode«, zrasla v njegovi glavi.« ²

Cankarjeva družba je bila uradno ustanovljena 1. marca 1929, potem ko je oblast njena pravila formalno potrdila. Obenem z njo je bila ustanovljena tudi Umetniška matica. Pravila so Cankarjevo družbo opredeljevala kot društvo, čigar namen je »pospeševati duševno, gospodarsko in socialno izobrazbo naroda, zlasti z izdajanjem knjig in drugih publikacij.« ³ Cankarjeva družba je bila kot otrok socialistične »Svobode« s svojo uredniško politiko in delovanjem tesno povezana z njenim delom. Uspešnost delovanja Cankarjeve družbe je bila z njeno ustanovitvijo položena kot moralna dolžnost vsakega člana »Svobode« in od njegove agitacije pri zbiranju naročnikov. Zato je bila takoj od ustanovitve dalje sprožena propagandna akcija v mesečniku »Svoboda« za zbiranje naročnikov. Delovanje družbe, to je njena založniška dejavnost, je bila fi-

¹ Svoboda, marec 1929, štev. 3, str. 43.

² Ivan Kocmur: Nekaj spominov. Slovenija, 11.april 1935, štev. 15.

³ Pravila Cankarjeve družbe. Koledar Cankarjeve družbe 1930, str. 152.

nančno odvisna od naročnikov. Njihovo število se je gibalo okoli 6000, število bralcev pa je bilo seveda mnogo večje, čeprav se upošteva samo družinski krog naročnikov. Po številu naročnikov seveda ni mogla konkurirati niti Vodnikov, še manj pa Mohorjevi družbi.

Načelo delavske kulturno – prosvetne zveze »Svoboda«, da lahko le razredno in marksistično osveščen delavec učinkovito poseže v družbeno dogajanje in spremeni svojo usodo, se je odražalo tudi v izboru knjig, ki jih je izdajalo uredništvo Cankarjeve družbe. V uredništvu, ki se v letih delovanja Cankarjeve družbe ni bistveno spreminjalo, najdemo funkcionarje »Svobode«, publiciste in socialistične aktiviste. V začetku delovanja Cankarjeve družbe sta bila člana uredništva tudi Lovro Kuhar – Prežihov Voranc in Bratko Kreft. Družba tudi kasneje ni bila zaprta za komuniste, če so želeli v njenih publikacijah objavljati. V Koledarju za leto 1934 je tako objavil svoj prispevek Edvard Kardelj in to pod svojim pravim imenom in priimkom.

Pogoj za izid prvega letnika knjig je bil zbrati 3000 naročnikov in na ta način dobiti sredstva za tisk. Uspeh akcije je bil izreden. V aprilu leta 1929 je podprlo Cankarjevo družbo s svojim denarjem že 1851 članov ter 28 ustanoviteljev.⁴ Možnosti sta bili namreč dve. Član je lahko postal vsakdo, ki je letno plačal 20 dinarjev letne članarine. Za ta denar je dobil vsako leto knjige, ki jih je družba izdala. Če pa je nekdo plačal 500 dinarjev, je s to enkratno vlogo postal ustanovitelj družbe in si s tem pridobil pravico, da bo »knjige prejemal večno«.⁵ Na tak način naj bi do junija zbrali dovolj materialnih sredstev za izid prvega letnika knjig. Zbrali so namreč 4000 naročnikov. Akcija zbiranja naročnikov se je nadaljevala tudi kasneje in odbor Cankarjeve družbe je za najmarljivejše zaupnike določil nagrade oziroma pravico, da so si ti od pobrane članarine odtrgali 10 odstotkov za svoje stroške. V letu 1937 pa so določili knjižne nagrade za pridobivanje novih članov. Nagrada za poverjenika, ki je zbral vsaj 50 naročnikov, je bila na primer v platno vezan Marxov Kapital ali druge knjige po izbiri, v vrednosti 60 dinarjev. Za prva dva letnika je bila objavljena tudi statistika članstva družbe. V prvem letu obstoja je zbiralo naročnike 205 poverjenikov, v naslednjem letu pa 268.

Prvo leto izhajanja knjig Cankarjeve družbe je v prvem natisu izšlo 3000 kompletov knjig. Ker so te hitro pošle, so se odločili za ponatis 2000 izvodov. Skupaj je bilo prodanih za leto 1929/30 5000 kompletov knjig, v letu 1930/31 pa 6000. Največ knjig je bilo prodanih v Sloveniji, nekaj pa tudi v drugih predelih Jugoslavije (leta 1929 130 kompletov, leta 1930 pa 250 kompletov). Pošiljali pa so jih tudi v Združene države Amerike (250, 200), po nekaj izvodov v Nemčijo, Brazilijo, Argentino, Francijo in Belgijo, torej v države, kjer je bilo veliko število slovenskih izseljencev. Ustanoviteljev je bilo v prvem letu 45, v naslednjem pa je število naraslo na 60. Zanimiv je tudi podatek o članstvu delavskih organizacij. Večino naročnikov so predstavljali člani »Svobode«, leta 1929 1128, leta 1930 1215, takoj za njimi pa so bili člani Ujedinjenega saveza železničarjev, 989 leta 1929, 1183 leta 1930. Sledili so še Splošna delavska zveza (337, 468), Konzumno društvo za Slovenijo (267, 312), Zveza rudarjev Jugoslavije

⁴ Svoboda, april–maj 1929, štev. 4–5, str. 88.

⁵ Prav tam.

(398, 442), Savez metalnih radnika (380, 701) in drugi. Posebej so navedeni intelektualci in nameščenci (296, 399) in pa skupina učiteljev, sodnikov, zdravnikov, inženirjev, odvetnikov in notarjev (130, 325). Zadnji skupini sta predstavljali skupaj 8 oziroma 10 oostotkov vseh naročnikov Cankarjeve družbe. Podatkov o tem, ali so bili med naročniki tudi kmetje, ni, vendar je mogoče iz seznama krajev, kjer je bilo zbranih največ naročnikov, Ljubljana, Maribor, Jesenice, Ptuj, revirji sklepati, da je bilo njihovo število zanemarljivo. Večino bralcev je torej sestavljalo strokovno organizirano delavstvo. Žal statističnih podatkov za naslednja leta ni. Naklada pa se je ves čas gibala okoli števila 6000 kompletov knjig vsakega letnika.

V istem letu kot Cankarjeva družba, 4. avgusta 1929, je bil na članskem sestanku »Svobode« ustanovljen še Klub proletarskih književnikov »Svobode«. Vanj so bili vabljeni vsi »marksistično orientirani pisatelji in pesniki (zlasti iz delavskih vrst), znanstveniki in kritiki in dopisniki delavskih listov«. Njihovo poslanstvo naj bi bil »boj za moderno socialno književnost«.⁶

Vsa leta izhajanja knjig Cankarjeve družbe se je uredniški odbor držal ustaljenega načela. Vsako leto je izšel Koledar Cankarjeve družbe za tekoče leto in tri knjige. Pri tem je bila očitna težnja, da bi bilo med njimi čimveč izvernih slovenskih. Izjema je bilo leto 1940, ko je izšel samo Koledar za leto 1941 in pa leti 1935 in 1936, ko so izšle po štiri knjige. Skupno število knjižnih naslovov je bilo tako v dvanajstih letih 37 in to skupaj s posebno izdajo Delakovega Hlapca Jerneje in njegove pravice, ki je izšla leta 1932. Od tega je bilo 18 prevodov in 19 izvernih slovenskih del.

Do leta 1941 je izšlo pri Cankarjevi družbi 12 koledarjev, torej so izhajali vsako leto. Obseg teh se je po prvih letih, ko so znašali preko 150 strani, ustalil na približno stotih, v zadnjih dveh letih pa je koledar ponovno poskušal ujeti prvotni obseg. Zasnova oziroma vsebinski pristop pa se ni spreminjal. Na začetku je bil na dvanajstih straneh objavljen koledar za naslednje leto, ki je poleg oznak za dneve vseboval tudi osebna imena, dolžino dni v posameznem mesecu, kronologijo zgodovinsko pomembnih dogodkov ter lunine mene. V letih od 1934 do vključno 1937, ko je bila v finančnih zagatah tudi Cankarjeva družba, se je koledarski del skrčil na eno stran. V domala vseh letnikih je bila na začetku koledarja stalna rubrika, tako imenovani Pogled v svet oziroma Politični koledar. Na nekaj straneh je nepodpisani avtor komentiral najpomembnejše dogodke iz preteklega leta, ki so se dogodili po svetu. Komentarji so odražali objektivno politično situacijo, včasih pa so napovedovali, kakšen bo razplet dogodkov v prihodnosti. Tako je na primer avtor Političnega koledarja za leto 1937 zapisal: »Ves razvoj dogodkov kaže, da prehajamo iz kratke povojne dobe v novo predvojno dobo.«⁷ V koledarjih, kjer je bila ta rubrika izpuščena (1934, 1936, 1938), pa so prvi članki predstavljali politično angažirane študije o posameznih dogodkih iz novejše zgodovine: o francoski revoluciji 1789, o deklaraciji človeških in državljan-skih pravic, o Karlu Marxu, o kapitalističnem gospodarskem redu, njegovem razvoju in nosilcih ipd. Uvodni del koledarja za leto 1935 s parolo »Borba proti fašizmu!« je

⁶ Svoboda, september 1929, štev. 9, str. 206.

⁷ Koledar Cankarjeve družbe 1937, str. 19.

bil posvečen sodobni nemški socialni književnosti, ki je v emigraciji zastavila vse moči v boju proti fašizmu in nacizmu. Objavljen je bil odlomek iz romana Na begu ustreljen nemškega avtorja Walterja Schönstedta. Koledar za leto 1939 pa je uvodni članek posvetil spominu na Ivana Cankarja ob dvajseti obletnici njegove smrti s člankom Lojza Kraigherja: Ivana Cankarja zdravje, bolezen in smrt.

Uredništvo je vsa leta skušalo spremljati aktualne politične dogodke v člankih, reportažah ali fotografijah. Leta 1936 je objavilo reportažo o Abesiniji z ostjo proti italijanskemu imperializmu, slikovno gradivo v letniku 1939 pa je bilo posvečeno Čehoslovaški, leta 1940 Poljski in leta 1941 Franciji in Veliki Britaniji. Koledar za leto 1938 sicer ni objavil posebnega komentarja ob španski državljanski vojni, vendar se začne z objavo Deklaracije človeških in državljanskih pravic in nadaljuje z odlomkom iz romana Uptonja Sinclairja »No pasaran«, Mednarodna brigada.

Posebno ostro in neizprosno bitko je uredništvo koledarja Cankarjeve družbe vodilo proti fašizmu in nacizmu in se zavzemalo proti tema pojavoma za enotno akcijo delavstva. Že v koledarju za leto 1931 je Rudolf Golouh v članku Italijanski fašizem in italijanski proletariat zapisal preroško misel: »Fašizem – je vojna!«⁸ in označil kot enega glavnih krivcev za zmago italijanskega fašizma prav razcepljenost delavskega razreda. S tem problemom se je ukvarjal še marsikateri kasnejši članek. Koledar za leto 1935, pripravljen je bil že poleti 1934, pa je bil obsodbi fašizma posebej posvečen z geslom: »Parola današnjih dni: borba proti fašizmu.«⁹ Usmeritev, ki jo je izražala ta parola, objavljena v koledarju socialistično usmerjene Cankarjeve družbe, je jugoslovanska komunistična partija sprejela šele na plenumu CK KPJ v Splitu junija naslednjega leta, 1935, mednarodno komunistično gibanje pa je geslo o enotnosti delavskega gibanja proti fašizmu razglasilo julija oziroma avgusta leta 1935 na VII. kongresu Kominterne v Moskvi. V isti številki koledarja Cankarjeve družbe sta se ob tehnikih člankih slovenskih avtorjev o fašizmu predstavila še zastopnika sodobne protifašistične italijanske (Ignazio Silone) in nemške (Walter Schönstedt) proze.

Teme, ki so se jih lotevali avtorji člankov v koledarjih, so bile najrazličnejše, vendar so bile vse usmerjene k bralcu iz delavskih vrst. Članki so bili pisani s težnjo osveščati slovensko delavstvo za razredni boj, najsi so imeli članki politično vsebino ali o delavstvu in njegovem političnem ter strokovnem gibanju, gospodarstvu, tehniki ali o ženskem vprašanju. Zanimljivo tudi ni število prevodov. Mnogi pisci so svoje prispevke podpisovali s psevdonimi ali kraticami. Članke v koledarje so prispevali socialistični publicisti, kot so bili Rudolf Golouh, Cvetko Kristan, Dragotin Lončar, Josip Petejan, Ciril Štukelj, Filip Uratnik, dr. Henrik Tuma pa tudi Franjo Baš, Stane Krašovec in Edvard Kardelj. S področja vzgoje in izobraževanja so pisali Milica Stupan, Franjo Žgeč in Tone Seliškar. O vprašanju enakopravnosti žensk so prispevali Angele Vode, medtem ko sta prispevala prirodoslovne članke Leon Detela in Vladimir Kapus, medicinske pa dr. Jože Jakša in dr. Košir. Posebej je potrebno omeniti profesorja Boga

⁸ Koledar Cankarjeve družbe 1931, str. 71.

⁹ Koledar Cankarjeve družbe 1935, str. 5.

Teplyja iz Maribora, ki je bil duša koledarjev, urednik, pisec in prevajalec. Pogosto se je skrnil pod psevdonimom Talpa.

Leposlovni del koledarjev je imel vsa leta jasno opredelitev. Uredništvo je dalo možnost objave mladim slovenskim socialnim pesnikom in pisateljem. Prevodi pa so bralce seznanjali s socialnim leposlovjem v tujini. Objavljena poezija je bila izpod peres Andreja Brenčiča, Toneta Čufarja, Karla Horvata, Mileta Klopčiča, Franceta Kozarja, Ivana Potrča, Toneta Seliškarja, Ine Slokanove, Jožeta Šelige, Antona Tanca, Ivana in Jelke Vukove. Klopčič in Tanc sta sodelovala tudi kot prevajalca pesmi.

Iz poezije drugih narodov so prednjačili prevodi nemških avtorjev. V koledarju za leto 1931 je Anton Tanc obsežno predstavil poezijo ameriških črncev.

Slovensko prozo, objavljano v koledarjih Cankarjeve družbe so predstavljali nekateri predstavniki socialnega realizma. To so bili Angelo Cerkvénik, Karel Grabeljšek, Jože Kranjc, Ivan Molek, Tone Seliškar, Vladimir Klemenčič, Ivan Vuk, Anton Tanc, Jože Pahor, Bratko Kreft in drugi. O Ivanu Cankarju so v koledarje pisali Janez Kocmur, Lojz Kraigher, Avgust Reisman, Hinko Smrekar in dr. Henrik Tuma.

V izboru proze drugih narodov se je uredništvo odločilo za dela literatov drugih jugoslovanskih narodov, na primer Avgusta Cesarca, Vilka Ivanuša in Stevana Galogažeja. Zastopani so bili tudi ruski pisatelji Ilja Ehrenburg, Ilja Ilf, L. N. Tolstoj, Vladimir Lidin, Vsevolod Ivanov, Aleksander Skobelov. Od čeških so objavljali dela Jaroslava Haška in Karla Čapka. Nemški pisatelji, objavljeni v koledarjih Cankarjeve družbe, so bili Hermynia zur Muhlen, Walter Schönstedt, Roda Roda, francoski Frideric Mistral, Louis Raubaud in Paul Lafargue, italijanski Ignazio Silone.

Posebno pozornost in tudi strokovno obdelavo zasluži likovna oprema koledarjev Cankarjeve družbe. Kritike so si bile enotne, da je likovni del koledarjev na visoki kvalitetni ravni. Zlasti v prvih letih se je uredništvo trudilo predstaviti vse vidne predstavnike socialnega slikarstva, predvsem slovenske in nemške. Tako so objavljali dela Tineta Kosa, Nikolaja Pirnata, Ljuba Ravnikarja, Maksima Sedeja, Draga in Nandeta Vidmarja, Franceta Uršiča, Rajka Šubica, Hinka Smrekarja, Dušana Serajnika, Francea Miheliča, Ivana Kosa, Ivana Čarga in Mihe Maleša. Od tujih so zastopani predvsem nemški umetniki, posebej Kathe Kollwitz s kar triindvajsetimi deli, Georg Grosz in Frans Masereel. Od leta 1938 prevladujejo v likovni opremi koledarjev fotografije.

Delovanje Cankarjeve družbe je vzbudilo zanimanje, odmeve in tudi kritike in to tako v lastnih vrstah kot tudi pri idejno drugače mislečih. Pregled nad objavljenimi kritikami ob izidih knjig pri nas in na tujem je v glavnem vodila mesečna revija »Svoboda«, glasilo delavske - kulturno prosvetne zveze z istim imenom. Ko so ob koncu leta 1929 prišle na tržišče prve knjige Cankarjeve družbe, je bil interes zanje izreden in so bile hitro razprodane. Uredništvo se je zato odločilo za drugo izdajo v višini 2000 knjižnih kompletov, to je 6000 knjig. V tem letniku sta izšli poleg koledarja še roman Angela Cerkvénika Daj nam danes naš vsakdanji kruh in prevod novel Jacka Londona z naslovom Mož z brazgotino. Londonove novele so izšle namesto njegovega napovedanega romana Ženski pogum. V tretji knjigi prvega letnika pa sta izšli študiji Dragotina Lončarja Kako je nastalo današnje delavstvo in njegovo gibanje in Filipa Uratnika Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije. Izdaja je vzbudila pri bralcih zani-

manje, pri kritiki pa odmeve. Kritike so bile večinoma pohvalne. Objavljene so bile v Jutru, beograjski književni reviji Nova literatura, Radničkih novinah, Grafičnem radniku, v Času in Ognju. Negativna kritika je bila samo v Slovincu. Ta je primerjal kvaliteto raven knjig s knjigami, ki sta jih izdajali Mohorjeva in Vodnikova družba. Izbor knjig Cankarjeve družbe prvega letnika je postavil na nižjo raven kot knjige Mohorjeve in Vodnikove družbe.

V kompletu za leto 1931 sta ob koledarju izšla kar dva prevoda, in sicer Camilla Flammariona *Poslednji dnevi ljudi* in F. C. Wiskopfa *Komur ni dana izbira*. Kot slovenska noviteta je izšel roman mladega slovenskega pisatelja Jožeta Kranjca *Ljudje s ceste* (Film dveh dni). Kritike bralcev, ki so se oglasili v »Svobodi«, so bile vzpodbudne. Bralec iz Clevelanda je izražal prepričanje, »da je užival vsak naš delavec, ki jih je dobil v roke in da je vsak brez dvoma mnogo pridobil.«¹⁰ Talpa (Bogo Teply) je v isti številki »Svobode« polemiziral s krščansko socialno revijo Ogenj, ki je ob izidu knjig Cankarjeve družbe ugotovila, da je le-ta ob Delavski založbi in Krekovi Knjižnici pri njej edina, ki je namenjena delavstvu. Ogenj je v kritiki Cankarjevi družbi očital, da ta pri izbiri knjig ni nič kritična ter da očitno meni, da je za delavca dober tudi »kič in šund«. Talpa je v odgovoru menil, da je takšno kritiko narekovala zavist ob uspehu Cankarjeve družbe, ki je prehitela Krekovo. Očital je Ognju nekorektnost, saj se ta ni natančno izrekel, katera knjiga ali članek iz koledarja Cankarjeve družbe spada med »kič in šund«. Mogoče je Ogenj sodil to za roman Jožeta Kranjca, ker je bil ta včasih tudi sodelavec Ognja in sprejet v zbirko »Sedem mladih«, ki jo je izdajala Krekova knjižnica.

O knjigah, ki so izšle za leto 1932 je bilo izraženo mnenje, da prekašajo vse dotedanje. Pravilnost tega mnenja se je potrdila, saj so knjige v naslednjih mesecih hitro pošle. Tokrat se uredništvo ni odločilo za ponatis kot ob prvem letniku, pač pa je pozvalo vse interesente, naj poravnajo plačilo naročnine in si na ta način zagotovijo knjige za naslednje leto. V tem letu je bila slovenska proza zastopana z noviteto Angela Cerkvenika *Orači*, ki pripoveduje o združništvu kot delu delavskega gibanja, konfliktu med zadrugarji in trgovci in opisuje slike iz vsakdanjega življenja slovenskega kmeta in delavca. Mnenje kritika –n–k (Ivana Vuka?) je bilo, da je to knjiga, ki bo poleg pohval vzbudila tudi »nejevoljo in grajo«.¹¹

Bogo Teply in Ciril Štukelj sta prevedla romana Liama O'Flahertyja *Zver* se je prebudila in Martina Andersona *Nexoja Po solnčni Španiji*. Prvi je roman o vojakih iz prve svetovne vojne. V njem je izražen protest in obsodba vojne in je po Barbussovem Ognju drugi prevod kakšnega tujega vojnega romana na Slovenskem. Drugi je delno skrajšen potopis po Španiji, pri čemer pa bi »solnčni« pravzaprav morali dati v narekovaje, kajti pod soncem in lepoto se je skrivalo trpljenje in brezpravnost španskega delavca in kmeta. Ob teh knjigah je izšla v posebni izdaji dramatizacija Cankarjevega *Hlapca Jerneja*, ki jo je priredil Ferdo Delak.

¹⁰ Svoboda, marec 1931, šte. 3, str. 107.

¹¹ Svoboda, december 1931, šte. 12, str. 428.

Ob nekaterih pozitivnih kritikah je izšla v »Konzumentu« tudi kritika Cv. K. (Cvetko Kristana), ki je občasno tudi sodeloval pri Cankarjevi družbi. Kristan v kritiki očita družbi, da v koledarju objavlja premalo člankov o slovenskem zadrugištvu in da je zaradi koledarja Cankarjeve družbe prenehal izhajati Zadružni koledar. Ta je dotedaj izšel v dvanajstih številkah. Z mnenjem Cvetka Kristana je polemiziral Ciril Štukelj, ki je odgovarjal, da koledar Cankarjeve družbe nikakor ni krivec za prenehanje izhajanja Zadružnega koledarja, ki po njegovem mnenju sploh ni bil več zadružni, ampak osebni koledar. Za ukinitev Zadružnega koledarja naj bi se odločili odgovorni zadrugišniki, Cankarjeva družba pa je imela od tega več izgube kot koristi. Štukelj je izrazil tudi mnenje, da bo potrebno začeti razlikovati med osebami in celotnim gibanjem, kar je letelo na Cvetka Kristana.¹²

Med knjigami za leto 1933 je bil prevod povesti nemške avtorice Hermynie zur Mühlen Včera je bilo, jutri bo... s podnaslovom Pravljičje. Prevedel jih je Angelo Cerkvenc, ilustriral pa Nikolaj Pirnat. Glede na ilustracije je bila ta knjiga izjema, saj ostale knjige niso bile ilustrirane. Slovensko prozo je predstavljal roman Sirene tulijo A. Rožmanca, za katerim imenom se je skrival Karel Grabeljšek. To je bil Grabeljškov edini roman, izdan pred vojno. Roman Sirene tulijo je bil nadomestek za napovedan roman istega avtorja z naslovom Štrajk, ki pa ni izšel. Temu so »bili krivi višji razlogi«.¹³ Tesno povezavo Cankarjeve družbe s slovenskimi izseljenci v Ameriki je predstavljal roman Ivana Moleka Dva svetova. Ivan Molek je bil slovenski izseljenec v ZDA in glavni urednik »Prosvete«, izseljenskega dnevnika. Uvod o življenju in delu avtorja je napisal Mile Klopčič. Roman je avtobiografsko zasnovan, opisuje življenje in delo Slovencev v Ameriki, njihovo vključevanje v socialistično gibanje in razredni boj. Naslovnici obeh romanov, Grabeljškovega in Molekovega, sta opremila Ljubo Ravnikar in Zoran(?) Mušič.

Katoliška socialna revija »Beseda« je v svoji oceni tega letnika knjig Cankarjeve družbe postavila kvaliteto ilustracij na najvišje mesto med »sodobnimi publikacijami v Sloveniji«,¹⁴ medtem ko je za literarne prispevke svetovala, da naj jih skušajo približati nivoju ilustracij.

Knjige za leto 1934 so izšle v normalnem obsegu, kljub hudi gospodarski krizi. Bojazen, da bo delavstvo obremenjeno z odpusti z dela in ekonomsko krizo zategovalo pas tudi pri knjigah Cankarjeve družbe, se ni uresničila. Komplet je poleg koledarja vseboval tri knjige slovenskih avtorjev, in sicer zbirko dvanajstih črtic o bednem življenju slovenskega delavstva z naslovom Zlato tele avtorja Janeza Samojova, to je Ivana Vuka, ter nadaljevanje romana Ivana Moleka z naslovom Veliko mravljišče. Iz tega romana je razvidno, da so Slovenci svoje strankarske in idejne razprtije prenesli iz stare domovine tudi v Ameriko in da so se za svoje ideje strastno prepirali, tako z besedami kot tudi s pestmi. Četrta knjiga z naslovom Naš svetovni nazor, ki jo je napi-

¹² Svoboda, januar 1932, štev. 1, str. 30.

¹³ Svoboda, december 1932, štev. 12, str. 400.

¹⁴ Svoboda, april-maj 1933, štev. 4-5, str. 227.

sal Sigma (to je bil še eden od psevdonimov Boga Teplyja) pa na lahko berljiv način, s preprostim jezikom, pojasnjuje zgodovino politične misli od starogrške filozofije do dialektičnega materializma.

V oceni knjig, ki jo je v marčevski številki »Svobode« leta 1934 prispeval Kolja (psevdonim Bena Jugovarja iz Rogaške Slatine) je bil posebne pohvale deležen urednik koledarja Bogo Teply, ki je prevedel večino prispevkov, nosilnega o francoski revoluciji pa tudi napisal. Poleg tega je prispeval še eno knjigo v kompletu knjig Cankarjeve družbe.

Za leti 1935 in 1936 se je produkcija Cankarjeve družbe povečala še za eno knjigo. V teh dveh letih in še v naslednjem 1937. letu so izdali Splošno zgodovino človeštva in socialnih bojev, katere avtor je bil Maks Beer. Izšla je v petih delih. Vse prevode je opravil Bogo Teply. Ocenjevalec v »Svobodi« pravi, da je »Beer prvi opisal na podlagi dialektičnega materializma zgodovino socialnih bojev. Od nas delavcev in delavk je pa sedaj, da pridno črpamo iz tega zgodovinskega zaklada nauk za naše gibanje.«¹⁵ Poleg Beerovega dela v dveh delih sta v kompletu za leto 1935 izšli še dve knjigi. To je bil zadnji del trilogije Ivana Moleka o življenju slovenskih izseljencev v ZDA z naslovom Sesuti stolp. V njem avtor opisuje gospodarski šok in posledice gospodarskega zloma leta 1929 v ZDA. Kot tretji knjižni naslov pa je v letu 1935 izšel prvi prevod kakega ruskega romana pri Cankarjevi družbi. To je bilo delo P. Nizovoja, to je Pavla Tupikova, Pod severnim nebom. Knjigo je prevedel Matevž Selan (psevdonim Cirila Štuklja?), zgodba pa pripoveduje o trdem življenju mlade družine v samoti daljnega severa.

Podatkov o tem, ali je število bralcev po razpustu Delavske kulturne zveze »Svoboda« julija 1935 upadlo, ni. Uredništvo Cankarjeve družbe se je trudilo po najboljših močeh in tudi v zbirki za leto 1936 poleg dveh knjig Beerove Zgodovine človeštva in socialnih bojev predstavilo dve slovenski noviteti. Avtor prve je bil reden sodelavec Cankarjeve družbe Bratko Kreft, ki je prispeval potopis Med potniki in mornarji. To je opis vtisov s križarjenja vzdolž jadranske obale in Grčije. Avtor je sestavil pisano paleto značajev svojih sopotnikov in utrinkov iz življenja grškega prebivalstva. Avtor druge slovenske novitete je bil Tone Seliškar z romanom Hiša brez oken. Snov za ta roman je črpal iz življenja predmestnega socialnega dna, brezposelnosti in brezizhodnosti.

Z ukinitvijo revije »Svoboda« je bilo tudi manj člankov o delovanju Cankarjeve družbe in o izhajanju njenih knjig. Mesečnik »Vzajemna Svoboda«, ki je začel izhajati v letu 1937, se je v primerjavi s svojo predhodnico »Svoboda« mnogo manj ukvarjal s knjigami in knjižnicami.

V letu 1937 je izšel še zadnji del Beerove Zgodovine človeštva in dva romana. Avtor prvega z naslovom Roke Andreja Podlipnika je bil ponovno Tone Seliškar, drugi roman z naslovom Štefka avtorja Ludvika Winderja pa je prevedel Talpa – Bogo Teply. O vsebini Seliškarjevega romana govori že podnaslov: Bogastvo leži na kupih – kam z delavci? Na cesto z njimi! In na cesto se je izlila črna vojska. Moreča peza brez-

¹⁵ Svoboda, maj 1935, štev. 5, str. 157.

poselnosti in z njo pogojene življenjske bede se v tem romanu konča s tragedijo, ko brezposelni delavec ubije bogataša. Winderjev roman pa ima v nasprotju s prejšnjim bolj optimističen konec.

V kompletu knjig za leto 1938 so se ponovno predstavili trije slovenski avtorji. C. Petelin (pseudonim Cirila Štuklja) je predstavil Francijo in francosko ljudstvo v delu z istim naslovom. Opremljeno je s fotografskim gradivom. Anton Tanc je napisal pet črtic s socialno in ljubezensko vsebino pod naslovom *Ženin iz Amerike*, Mimi Konič pa je opisala usodo delavske družine iz predmestja z naslovom *Sinovi predmestja*. V tem romanu je avtorica uporabila klasično shemo romanov socialnega realizma: oče brezposeln delavec, hči zanosi z bogatim ravnateljevim sinom in naredi samomor, potem, ko jo ta pusti na cedilu, mati umre za jetiko... Tako poenostavljen konec (propad v alkoholu) je ocenjevalec Kolja (Beno Jugovar) kritiziral. Menil je, da je tak konec v romanu zgrešen, čeprav je v resnici najbolj pogost. Ocene knjig tega letnika so izšle tudi v »Zori«, pa tudi na Češkem v »Prager Presse« in »Pravo Lidu« ter v »Čehoslovenski-Jugoslovanski reviji«. Mednarodna revija »Europäische Stimmen«, ki je izhajala v Parizu v nemškem, francoskem in angleškem jeziku, pa je posebej pohvalila Štukljevo delo Francija in francosko ljudstvo. Tudi sarajevska »Snaga« je o knjigah izrekla ugodno mnenje. »Vzajemna Svoboda« pa je ostro pokarala ljubljanske časnike, češ da »seveda molče o teh knjigah, ker grajati jih ne morejo in ker morajo škrbeti za to, da slovensko ljudstvo čimmanj izve o takih knjigah.«¹⁶

Objavljeni so bili tudi rezultati akcije nagrajevanja najmarljivejših zaupnikov Cankarjeve družbe. Glavna nagrada, zbrani spisi Ivana Cankarja v dvajsetih knjigah v vrednosti 1700 dinarjev, je odšla v Zabukovico. Dobil jo je rudar, ki je sam zbral največ novih naročnikov Cankarjeve družbe. Zbral jih je več kot sto. Posebno se je izkazala tudi skupina aktivistov iz Maribora s 297 novimi naročniki. Ostale nagrade so šle na različne konce Slovenije, največ pa v revirje, Javornik, Rogaško Slatino, Celje, Litijo, Črnuče itd. To potrjuje, da so bili naročniki in bralci knjig Cankarjeve družbe predvsem delavci in da je bilo največ naročnikov iz delavskih središč.

Ob desetletnici obstoja je družba prekinila običajno delitev knjig na domača dela in prevode ter predstavila tri prevode. Razen prevoda knjige *Pomlad človeštva*, katere avtor je bil eden od velmož jugoslovanske socialistične stranke dr. Živko Topalović sta bili drugi dve knjigi resnično kvalitetni in tudi aktualni. Ob romanu nobelovca za literaturo v letu 1937, Rogerja Martina du Gard, Taki so ljudje, ki govori o francoskem podeželju, je izšel resnično še »vroč« Španski testament. Avtor je bil Artur Koestler, ki se je kot vojni poročevalec angleškega lista »New Chronicle« udeležil španske državljanske vojne na strani republikanskih čet. Frankisti so ga ujeli in obsodili na smrt. Zaradi velikega pritiska mednarodne javnosti ga je general Franco pomilostil. Ob vrnitvi iz Španije je svoja doživetja in vtise opisal. Tako je nastal pretresljiv dokument tragedije Španije in španskih ljudi. Knjiga je čez noč postala uspešnica, samo v Veliki Britaniji so jo v prvih štirinajstih dneh po izidu prodali v 55 tisoč izvodih. Pripomogla je k mobiliziranju evropske demokratične javnosti za pomoč španski republiki. S tem,

¹⁶ Vzajemna Svoboda, marec 1938, str. 47.

da je to aktualno delo izdala tudi Cankarjeva družba, se je z dogajanjem v Španiji seznanila tudi slovenska javnost. Da pa se ni v Španiji odvijala samo državljanska vojna, ampak še vse kaj drugega, je ugotovil tudi Koestler, ko je zapisal: »Zdelo se je, da se na tem eksotičnem torišču ne bodo razsodila samo svetovno politična nasprotja, nego tudi tragični spori med evropsko levico.«¹⁷ Z odločitvijo, da izda to Koestlerjevo delo, je uredništvo Cankarjeve družbe izpričalo svoje stališče do španske državljanske vojna,

Na občnem zboru Cankarjeve družbe aprila 1939 so se odločili, da bodo v kompletu za leto 1940 izdali štiri knjige, dva prevoda in deli dveh domačih avtorjev. Anton Tanc je prevedel tri novele Maksima Gorkega pod skupnim naslovom Karamora. V spomin in v počastitev 150. obletnice francoske revolucije je izšel življenjepiš avtorja Marseljeze, Rougeta de Lisleja, ki ga je napisal Martin Wendl. Prevajalec ni naveden. Ob 25 - letnici smrti dr. Antona Dermote se je Cankarjeva družba odločila izdati njegove politične spise pod naslovom Slovenski politični problemi. O življenju in delu dr. Antona Dermote je napisal uvod Ciril Štukelj. Četrta knjiga tega letnika je bilo delo Milice Stupan o problemu vzgoje otrok, Težko vzgojljivi otroci.

Leta 1940 je izšel samo koledar za naslednje leto, medtem ko je vojna prekinila izdajanje knjig in nasploh obstoj Cankarjeve družbe.

Kljub nekaterim očitkom glede izbora knjig, ki jih je Cankarjeva družba izdala v dvanajstih letih svojega delovanja, pa še ti so prihajali zlasti iz idejno nasprotnega tabora, je mogoče upravičeno trditi, da je Cankarjeva družba svoje poslanstvo izpolnila. Brašci so vsekakor radi segali po knjigah Cankarjeve družbe, predvsem tisti, katerim so bile namenjene. To pa so bili v prvi vrsti delavci. Pri proučevanju ljudskofrontnega gibanja, povezovanja naprednih, levičarsko usmerjenih sil slovenskega naroda, ki je doseglo vrh z ustanovitvijo Osvobodilne fronte, ne bi smeli prezreti dolgoletnega, potrpežljivega dela Cankarjeve družbe med slovenskim delavstvom. Z odločnim razkrinkavanjem fašizma in nacizma in z idejnim bojem proti njima od vsega začetka svojega obstoja, z marksističnim izobraževanjem bralstva, z delovanjem za enotnost delavskega gibanja, izhajajoč iz izkušenj tragičnega poraza nemškega delavstva z nacizmom in opredelitvijo ob španski državljanski vojni si je Cankarjeva družba zagotovila svoje mesto v zgodovini delavskega gibanja na Slovenskem in v slovenski kulturni zgodovini nasploh.

¹⁷ Artur Koestler: Španski testament. Cankarjeva družba, V Ljubljani 1939, str. 8.

PUBLISHING ACTIVITIES OF THE CANKARJEVA DRUŽBA 1929–1941

S u m m a r y

Founded with the aim of offering »the Slovenian workers the right and a good book«, the activities of Cankarjeva Družba were directly linked with a socialist organisation for the promotion of culture and education known as »Svoboda« and its successor »Vzajemnost«, as well as the socialist movement on the territory of present-day Slovenia in general, in the 1929–1941 period. In the twelve years of its publishing and editorial activity the Cankarjeva Družba published an almanac with a series of articles, and three books every year. Most of the latter were translations from foreign languages or original prose works written in Slovene. The objective of its founders was for the Cankarjeva Družba to become a sort of a counterbalance to the more liberally oriented »Vodnikova Družba« that had around 20,000 subscribers in 1931, and the Catholic »Mohorjeva Družba« with almost 50,000 subscribers in the same year. The Cankarjeva Družba had about 6,000 subscribers throughout its active period, predominantly among professionally organised Slovenian workers.